

Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ

Про Ярослава Ісаєвича

Цей текст починав писати кілька разів, написані варіанти не задовольняли. Розумію, чому так виходило. З одного боку, ми йшли по життю врівень, різниця у віці менше року на його користь. З другого боку, коли обірвалося життя Ярослава і стало можливим підвести його підсумки, він раптом відірвався від усіх нас, його ровесників. Відірвався, як кажуть, у вічність. Але насправді всі відчули, коли зі смертю зникли побутові деталі, яка це була вагома постать в історичній науці й суспільно-політичному житті. Вчений світ пам'ятатиме Ярослава за його доробком в науці. А всі ми, поки будемо жити, пам'ятатимемо його як людину, з якою нам випало щастя спілкуватися впродовж багатьох років.

Кажуть, що короля створює оточення. На 70-річчі Ярослава Ісаєвича ми з Миколою Котляром представляли Інститут історії України, і я тоді уперше зрозумів, будучи свідком й учасником ювілейних торжеств, як багато важила для галицької інтелігенції ця людина — набагато більше, ніж звичайний науковець, фахівець, керівник академічного інституту. Скільки їх було й буде — фахівців і керівників! А тут я відчув, що для людей, які склали основу галицької інтелігенції, Ярослав Ісаєвич був опорним стовпом. Я знав, що таке галицька інтелігенція, чим вона була в історії українського народу, якою вагомою виявилася її роль у формуванні української нації. І тому постать Ісаєвича в моїх очах стала більш об'ємною, більш відповідною її реальному значенню.

Ми ще побачимо книжки, присвячені Я. Ісаєвичу, в усякому разі — ті з нас, кому не так багато років. А я можу дати лише короткий нарис життєвого шляху Ярослава в ті випадкові моменти, коли наші шляхи перетиналися. Ці пунктирні точки створюють, все-таки, певне уявлення про людину. Спогади десятків інших людей, які зустрічалися з ним, повинен зібрати колектив Інституту українознавства, з яким Ярослав прожив 52 роки, тобто все своє життя фахівця. Це має бути останньою послугою колективу, тому що присвоїти ім'я Ісаєвича інституту неможливо, він уже носить ім'я достойної людини.

Наші відносини розвивалися і в процесі розвитку змінювалися. З мого боку спочатку була лише цікавість. Як це так, він був старший на неповний рік, але закінчив університет на два роки раніше! Кандидатську дисертацію захистив теж двома роками раніше, хоч я «зекономив» рік, коли здобув необхідний для аспірантури дворічний робочий стаж, працюючи в архіві як співробітник і одночасно навчаючись на стаціонарі університету. Зустрічалися ми випадково, здебільшого в Державній бібліотеці ім. В. І. Леніна в Москві. Спілкуватися було цікаво, хоч наші теми не збігалися.

Далі промайнуло два десятиріччя, і я не пам'ятаю жодної зустрічі, хоч вони, можливо, й були. А в першій половині 1980-х років мені довелося бути кілька разів у Львівському інституті суспільних наук, виконуючи доручення академіка-секретаря Відділення історії, філософії і права АН УРСР Б. М. Бабія, у тому числі досить делікатні. Тоді заступники академіка-секретаря ходили на роботу в Президію АН УРСР кожного дня, як до свого інституту. Науково-бюрократичне життя вирувало, і його неодмінною складовою були нині призабуті «анонімки», які вимагалося розглядати й рапортувати у партійні інстанції про наслідки розгляду. Академік-секретар «посадив» мене на цю невдячну роботу. Довелося зблизька познайомитися з провідними львівськими істориками, серед яких за всіма ознаками (доктор наук з 42 років) мав перебувати Я. Ісаєвич. Але на тому відрізку часу я з ним не спілкувався надто тісно, бо він в «анонімках» не згадувався. А я в його очах був звичайним науковим чиновником, з якими він завжди тримав дистанцію.

Кілька слів треба сказати про Інститут суспільних наук. На початку 1990-х років я попрацював з документами ЦК Компартії України, готуючи розділ про повоєнні десятиріччя в історії Академії наук до колективної монографії, що присвячувалася її 75-річчю. Як свідчили документи, Львівський інститут суспільних наук перебував під посиленою увагою з боку обкому і ЦК КПУ. На відміну від Президії АН УРСР, яка в його життя втручалася не так часто, нагляд з боку партійних інстанцій був постійним і ретельним. Компартіїні чиновники вишукували найменші ознаки «українського буржуазного націоналізму», щоб їх негайно і з коренем виполоти. Ось в такий інститут прийшов Ярослав після дворічної праці лаборантом на кафедрі історії південних і західних слов'ян Львівського університету, щоб займатися улюбленою справою. Іншого інституту у Львові не було.

У відділі кадрів знали, що його батько Дмитро Ісаєвич був помітною постаттю в національно-визвольному русі. У книжці Сергія Білоконя «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР» (Київ, 1999) є розділ про долю членів Центральної Ради. Ті, хто залишився в СРСР, були репресовані, а своєю смертю померли тільки дев'ятеро, і серед них — Дмитро Ісаєвич. Після емігрування з УСРР він оселився в Чехословаччині, де проводив активну політичну роботу. Згодом повернувся

в Польщу, припинив працю в журналістиці і після 1930 року оселився в рідному селі на Волині, щоб займатися господарством. У енкаведистів, коли він потрапив до їхнього поля зору, не було підстав арештовувати людину, яка протягом вже кількох десятиріч не займалася інтелектуальною працею.

Свою надобережність у поведженні з радянською владою Дмитро Ісаєвич прищепив синові. Ярослав знав, що перебуває під особливим контролем кадровиків та кадебістів, і повадився відповідно. Щоб не наражатися на неприємності й водночас не зраджувати самого себе, він обрав ту тематику, яка була абсолютно аполітичною, але водночас розглядалася владою як патріотична — історію української книжності в епохи, віддалені від сучасності на багато століть. Ця сфера досліджень, хоч і не була актуальною з точки зору парткому, відкривала блискучі перспективи: тут Ярослав не мав попередників серед українських вчених. Навпаки, польські дослідники цікавилися цією проблематикою. Через те що українська і польська культури XV—XVIII століть розвивалися в межах однієї держави, інтерес польських дослідників до праць Ісаєвича проявився вельми швидко.

Здобуткам Ісаєвича сприяло те, що він увійшов у науку після ХХ з'їзду КПРС. Часи вже були не такими хижими, хоч українській інтелігенції довелось пережити так звану «маланчуківщину». Важливо відзначити й те, що у Ярослава було немало заздрісників, але він не мав особистих ворогів. Його доброзичливість і цілковита байдужість до кар'єрного зростання мала своїм наслідком те, що не виявилось, наскільки мені відомо, бажаючих порухатися з ним за допомогою анонімного доносу. Водночас він був оточений увагою старої галицької інтелігенції, яка бачила в ньому сина свого батька. Особливо тісні стосунки пов'язували Ісаєвича з Ярославом Дашкевичем — яскраво талановитою людиною з тяжкою біографією. Чув я, що між ними пробігла кішка, і в останні роки вони зовсім не спілкувалися. Переконалий, однак, що не Я. Ісаєвич став ініціатором розриву. Ярослав Дашкевич був людиною складної вдачі, в чому я переконався, спілкуючись із ним як з автором «Енциклопедії історії України». Вважаю своїм великим досягненням, що мені вдалося «вбити» з нього велику статтю про вірменські колонії в Україні. У його виконанні вона стала справжньою окрасою енциклопедичного видання.

Цілком можливо, що Ісаєвич залишився б просто чудовим науковцем, широко відомим у вузьких колах фахівців з історії книги. Але в часи горбачовської «перебудови» Україна увійшла в турбулентну зону, яка показала, хто чого вартий. Ярослав дістав запрошення попрацювати гостьовим професором у Гарвардському університеті на 1988–1989 навчальний рік, потім залишився на наступний рік тимчасовим співробітником Українського наукового інституту в Гарварді. Тут він працював уже уривками, тому що сталося неймовірне в консервативній АН УРСР:

у жовтні 1989 року колектив Інституту суспільних наук обрав його своїм директором.

Діяльність Ісаєвича після 1989 року у всіх на виду, результати її загальновідомі. Хотів би зупинитися на кількох темах, пов'язаних із співробітництвом між інститутами українознавства та історії України, а також на деяких зустрічах, які найбільше запам'яталися.

Моє спілкування з директором Інституту українознавства впродовж багатьох років було стабільно інтенсивним хоча б тому, що обидва інститути мали майже однаковий науковий профіль. Ми повсякденно одержували обліково-контрольні картки з Відділення історії, філософії і права, які повинні були виконувати синхронно, а тому радилися, як це краще зробити. В узагальнювальних працях, які виконувалися в Інституті історії України із залученням найбільш компетентних фахівців з інших наукових установ, майже завжди фігурували співробітники Інституту українознавства, у тому числі нерідко сам Ісаєвич. Працювати з ним як з автором було нескладно. Він завжди йшов на компроміс, виконуючи ті або інші прохання, які мали своєю метою перетворити купу індивідуальних нарисів на колективне дослідження.

Окремо слід згадати нашу тривалу (з 1998 року) співпрацю над підготовкою «Енциклопедії історії України». Він активно співробітничав з нами в розробці словника і визначенні авторів. Нерідко брав на себе написання статей, з якими не могли упоратися рекомендовані ним автори. Це було незвично, адже ЕІУ, за великим рахунком, не входила до кола його справ. Однак обов'язки члена редколегії ЕІУ він виконував ретельно і ставився до них відповідально. Той вигляд і той рівень, який зараз має ще не закінчена «Енциклопедія історії України», є немалою мірою результатом його зусиль.

З 1993 року працює українсько-польська комісія експертів, яка розглядає підручники з історії та географії, що видаються в обох країнах. Кожного року експерти збираються у Польщі та Україні, щоб перечитати нові підручники і виявити в них те, що не влаштовує протилежну сторону. Мета одна — посприяти тому, щоб підручники формували у дітей позитивний образ сусідньої країни. Немає потреби доводити, наскільки це важливо для зміцнення українсько-польського співробітництва у перспективі. Як співголова української частини комісії (співголовою польської частини був Владислав Серчик, а 2009 року ним став Влодзімеж Менджецький), я кожного разу просив Ісаєвича взяти участь в її роботі, коли ми працювали у Львові. Він погоджувався, і його участь була надзвичайно цінною для української сторони. Я ще раз переконувався в тому, наскільки високим був авторитет Ісаєвича в польських наукових колах. Ніхто з нас не одержував гонорару за цю працю. Витрачаючи свій час на апробацію підручників, Ярослав Дмитрович відкладав на майбутнє інші свої справи, але навіть не казав нам про це.

Стали традиційними зустрічі польських і українських вчених, по-

кликані зблизити позиції сторін у так званих «важких питаннях» спільної історії. Не можу сказати, що мені довелося побувати на багатьох зустрічах (вони відбувалися майже щорічно протягом тривалого часу), але на кількох з них ми з Ісаєвичем перетнулися. На відміну від фахівців з історії ХХ століття, він не володів достатньою мірою фактичним матеріалом. Але його виступи й репліки завжди були доречними, зваженими, конструктивними і нерідко припиняли дискусію. А дискусія, як правило, була гострою, адже питання насправді виявилися важкими.

Насамкінець хочу зазначити, що Ярослав Дмитрович Ісаєвич був щасливою людиною. Він мав можливість займатися улюбленою справою з ранку до вечора. Не доводилося сушити собі голову над суто побутовими проблемами, тут усе вирішувала його дружина Ольга Володимирівна. У вирішальному 1989 році вона підштовхнула, мені здається, свого чоловіка круто змінити лінію поведінки і вийти з внутрішньої еміграції. Надалі він знаходив способи зменшити обсяг адміністративної роботи шляхом її перерозподілу у своєму оточенні, але ретельно стежив за тим (знаю велику кількість конкретних випадків), щоб вирішальне слово залишалося за ним.

Ярослав Ісаєвич помер, не встигнувши реалізувати багатьох своїх планів, але так буває з усіма, хто ставить перед собою високі планки кожного дня. Є учні, які можуть продовжити його справу.